

Tanzimat Dönemi'nde Edebi Muhalefet

Literary Opposition in the Tanzimat Period

Öz

Tanzimat Dönemi kültürel anlamda önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle Islahat Fermanı sonrası gazete aracılığı ile başlayan edebi muhalefet uyandırdığı etkiler ve kamuoyunun gelişimi ile beraber siyasal bir anlam kazanmıştır. Ancak bu anlamların gerisinde edebi nitelikleri değişen bir kültür dünyasının yattığı ortadadır. Ortaya konan eserlerin reformlara karşı duranları veya mevcut reformistleri yermekten öteye geçtiği açıkça öne sürülebilir. Bu durum layihalarda görülen önerilerden farklı olarak belirli bir fikre, toplum görüşüne ve bilince dayanması yönüyle de önemli ölçüde siyasal bir niteliğe sahiptir. Edebi muhalefet, edebiyatın ideolojik yeniden üretiminde önemli bir anlam taşıması açısından da teknik değişimini aşmış, sosyal ve siyasal işlevleri - kimlik, birey ve toplum ile ilgili- olan bir kisveye sahip olmuştur.

Abstract

The Tanzimat Period brought about important cultural changes. The literary opposition, which began with the newspaper after the Islahat Fermanı, gained political meaning with the effects it aroused and the development of public opinion. However, it is clear that behind these meanings there is a cultural world whose literary qualities change. It can be argued that the literary works outlined aim at more than criticizing the opponents of reform or the existing reformists. This situation, unlike the suggestions seen in the explanatory document, has a significant political character from the point of view of a certain idea, community view and consciousness. The literary opposition has had a social and political function which has exceeded its technical change in terms of having an important meaning in the ideological reproduction of literature.

Giriş

Tanzimat Dönemi, içerdiği siyasal ve ekonomik gelişmelerle beraber söz söyleme ve yazı yazma fiillerinin evrilmesi açısından da değişim vetiresinin önemli bir kavşağıdır. Mezkur dönemde yaşanan toplumsal farklılaşma ve kurumsallaşmayı tasarlayan seçkinlerin zihniyetindeki değişim kültürel aktivitenin evriminin önemli bir göstergesidir. Ânı, dünü ve geleceği açıklamada başvurulan referanslar, Tanzimat Dönemi'nin siyasal atmosferinden etkilendiği gibi toplumsal eylemi anlamlandırması veya yeni iktidar kaynaklarını meşrulaştırması açısından da dönemin siyasal gelişmelerine yön vermiştir. Edebiyat mahfillerinin sakinleri olarak beliren Tanzimat'ın genç kuşağı, bürokratik kökenlerinin ötesinde muhalif bir düşünce ve eylem topluluğu olarak ortaya çıkmışlardır. Edebi muhalifler olarak tanımlanan bu grubun siyasal mücadeleye edebi muhalefetle başladıkları kabul edilmektedir. Bu makalede Tanzimat Dönemi siyasal muhalefetinin, edebiyat çevrelerinde gelişen yeni bir akımın ve bu akımın öncüleri olarak İbrahim Şinasi ve Namık Kemal'in düşünceleri çerçevesinde geliştiği varsayılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde yaşanan muhalefet hareketinin siyasal kurumlar içerisinde olmadığı göz önünde bulundurulduğunda kamuoyu ve edebi kültür içerisinde geliştiği söylenebilir. Bu açıdan siyasal muhalefetin anayasal dönem öncesi gelişiminin anlaşılması önemli görülmüştür. Temel sorunsal olarak edebiyat sahasında gelişen yeni akımın nasıl -gizil mi açıktan mı- siyasal alana tesir ettiği hususu kabul edilmiştir. Eski edebiyattan veyahut divan şiirinden kopuş geleneğin reddiyesi ile mi yoksa sembollerin farklılaşması, modernin gelenekle uyuşturulması ile mi mümkün olmuştur? Tanzimat Dönemi'nin koşulları içerisinde edebi tarzın içeriği sunmada ne derece önemli olduğu tarihsel bir veri olarak kabul edildiğinde, edebi muhalefetin yeni metotlar ve vasıtalar benimsemesi kültürel anlamda yeni bir kurgunun da



Çiğdem Erdem

Doç. Dr., Hacı Bayramı Veli
Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü
csekmen@gazi.edu.tr



Satuk Buğra Çetinkaya

Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Öğr.,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, SBKY
Bölümü, birinci1.emailim@gmail.com

Article Type / Makale Türü

Review / Derleme

Anahtar Kelimeler

Edebi Muhalefet, Tanzimat Dönemi, Kültür,
İdeoloji, Siyasal Edebiyat

Keywords

Literary Opposition, Tanzimat Period, Culture,
Ideology, Political Literature

Submitted: 19 / 11 / 2018

Revised: 18 / 12 / 2018

Accepted: 31 / 01 / 2019

oluşturduğunu göstermesi açısından önemli görülmektedir. Sonuç olarak siyasetin edebiyatla ilişkisi çerçevesinde bir yaklaşım benimsenecektir. Kuramsal açıdan, edebi nitelikler ile toplum-kültür-siyaset ilişkisi anılan iki düşünürün savları etrafında açıklanacaktır.

1. Edebiyat ve Siyaset İlişkisi

Toplumların doğa karşısındaki tutum ve tavırları milli karakterin ve dolayısıyla kültürlerin meydana gelmesinde temel angajmandır. Taoizm ve Hinduizm gibi Asya kökenli mistik davranışları benimseyen öğretilerin İslam'daki tasavvuf anlayışını etkilemelerine benzer şekilde kültür de doğa ve tabiata dair dini ön kabullerin ve uygulamaların tesiri altındadır. Bu yönüyle kültür, hayat karşısında alınan tavırlar bütünü olarak ifade edilebilir. (Kaplan, 1992, s. 27-29)

Toplumların anlam dünyalarını temellendiren iki farklı epistemolojik altyapı ve yine bunun sonucunda iki farklı model olduğu varsayıldığında, "doğal toplum ve sembolik toplum", kültüre yüklenen anlamında çeşitlendiğini söylemek gerekir. Toplumsal eylemin pratik nedenlere, zorunluluklara dayandığını öne süren doğal toplum modeli, pozitivist epistemolojiden temellenirken; sembolik toplum modelinde eylem sembolik mantığın ürünü olarak kabul edilir ve "yorumsamacı" epistemoloji benimsenir. Bunun sonucunda sembolik biçimde oluşmayan eylemin "refleks veya hayvansal güdü niteliği"ni de olduğu kabul edilir. Sembolik toplum modelinde kültür kavramı, toplumsal yaşamı büyük ölçüde etkileyen bir semboller bütünü olarak pratik nedenlerin değil gerçek dünyayı anlamlandıran ve dil ile bilgi arasında sembolik bir köprü meydana getiren, toplumlara özgü kodlar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan "kültürel sistem toplumsal sistemi temsil eden bir üstyapı değil, toplumsal yaşamı biçimlendiren ideolojik bir altyapıdır". (Sunar, 1986, s. 2-38)

Kültür ve toplum arasındaki ilişkinin süreç içerisinde ideoloji kavramına denkleştiği kabul edildiğinde, Tanzimat Dönemi'nin hemen öncesinde geleneksel şiirin içeriğinde yaşanan değişim dil ile bilgi arasında kurulan yeni bir köprünün habercisi gibidir. Bu yönüyle yaşanan değişim kültür dairesindeki edebiyat ve toplum dairesindeki siyaset arasında yeni epistemolojinin etkilediği ideolojik bir dilin kurulmaya başladığının da habercisidir.

Bir bütünü meydana getiren kültürel kalıp, dilin vasıtaları ile örülmüş yapı taşlarına sahiptir. Dil, kültürün harcı onu meydana getiren ve yeniden üreten ana madde olarak düşünülebilir. Toplumlar, kültürel değişimin hızlandığı dönemlerde dile dair yeni görüşler benimserler. (Berkes, 2017, s. 253-282) Dilde yaşanan değişim edebiyat sahasına ve insan ilişkilerine yansımaktadır. Edebiyat, "milletin ruhudur". (Kaplan, 1992, s.117) Bu ruh, siyasal alanda önemli tesirleri olan halk hareketlerinin temel itkisi olarak kamuoyunun ortaya çıkışı ile iktidar ilişkilerinde fevkalade bir vazifeye haiz olmuştur. O zaman dil, sadece objeleri, eylemleri ve durumları sembolleştiren bir vasıta değil; aynı zamanda "duyguları harekete geçirip tahayyülü ateşleyen pozitif ve aktif bir güçtür" denilebilir. (Heywood, 2012, s. 2)

Dilin edebiyat sahasına aksetmesi ve oradan siyasal alanda ideolojik bir iktidar kaynağı haline gelmesi "yazı" ile ilişkisi ölçüsünde açıklanabilir. Yazı, düşüncenin sınırlarının daha bariz olduğu ve "söz" e göre daha kalıcı bir ileti imkanı sunar. Ayrıca yazı, düşüncenin her yerde ve her zamanda aynı şekilde muhafazası ile fikir için gerekli olan "ayrı kafaların aynı mevzu üzerinde karşılaşması"ni sağlayarak önemli bir işlevi de yerine getirmiş olur. (Kaplan, 1992, s. 128)

Dilin ve yazının edebi eserlerde tecessüm ettiği kabul edildiğinde bu eserlerin toplumlara ve dolayısıyla siyasete dair ifa ettiği anlamda mantıki olarak kabul edilmelidir. Mesela "Yunan tiyatrosu dini ayinlerden doğmuş, resmi ve geleneksel dini merasimler olarak yaşamıştır". Bu yönüyle tiyatro bir toplumsal işlevi ifa etmiş, siyasal alanda örtük veya açık tesirler bırakmıştır. (Elliot, 1983, s. 190) Bu açıdan bakıldığında bir edebi eserin değer ve anlamı çeşitli yaklaşımlara konu olmuştur.

Edebiyat eleştirileri ve yaklaşımları eserin türü ve çağın ruhuna göre çeşitlense de bu makalenin ele aldığı dönem açısından kısaca üç yaklaşıma değinilecektir. Edebiyatın siyasetle ilişkisinde "yansıtma kuramı"nın toplumsal işlev ve iktidar ilişkilerini açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Edebiyatın gerçekliğin yansıtılması olarak kabul edildiği bu kuram kendi içerisinde üç bakış açısına ayrılmaktadır. İlki, Platon (İ.Ö. 427-347) tarafından iddia edilen sanat eserlerinin "duyular dünyasını

yansıttığı" tezidir. O, sanatın görüngünün aynası olduğu düşüncesini savunur. Ancak onun gerçeklik algısı duyular dünyasının algılarından farklı olarak idealar dünyasına tekabül eder. Görülen dünya idealar dünyasının bir kopyasıdır ona göre. Bu düşünce mantıki olarak sanat eserinin insanı gerçeklikten kopardığı ve sanatçının bilgisinin gerçeğin bilgisi olamayacağı sonucuna çıkmaktadır. (Moran, 1991, s. 19-23)

İkinci olarak ise Aristo'nun (İ.Ö. 384-322) Poetika eserindeki görüşlerine dayanılarak kabul edilen özcü-genelci bakış açısı sayılabilir. Aristo, "şairin ödevi, gerçekten olan şeyi değil, tersine olabilir olan şeyi, yani olasılık ve zorunluluk kanunlarına göre mümkün olan şeyi ifade etmektir" der. Aristo, tarih ve şiir arasında eserin amacına göre bir ayırımın mevcut olduğunu ifade eder. Ona göre "(...) şiir, daha çok genel olanı, tarih ise tek olanı tasvir eder". Bu yüzden şair vermek istediği mesajın ve anlatacağı konunun "özü"ne ait olmayı atar, ayrıntıda boğulmaz nedensellik bağı içinde icap edenin örgüsünü kurar. (Aristo, 2006, s. 1453) Platon'un duyu dünyasının haricinde varsaydığı gerçeklikler -idealar-, Aristo'da bizzat yaşanan dünyanın içindedir. Aristo, hayatın anlamının bilgisinin sanatçıda olabileceğini öne sürerek sanatın gerçeklikten koparmayacağını aksine görünenin ardındaki özü ortaya çıkarabileceğini savunur. Aristo'nun yansıma kuramında "gerçekliği yansıtmak ancak öze inmekle, yani insan tabiatında ortak tümelleri, ortak özellikleri yansıtmakla" mümkün olur. (Moran, 1991, s. 30-31)

Son olarak ise yine Aristo'nun fikirlerine dayanmakla birlikte Rönesans Dönemi eleştirmenleri tarafından savunulan ve dönemin tabiat görüşünü yansıtan "düzeltilmiş (idealleştirilmiş)" gerçeğin öne çıktığı bakış açısına değinilebilir. Aristo, Poetika'da "şair... nesnelere nasıl olmaları lazım geliyorsa, o şekilde tasvir etmelidir" der. (Aktaran: Moran, 1991, s. 33) Bu ifadeyi referans alan idealleştirici yansıma tezi, mevcut olanın ötesinde bir kurguyu edebiyatın işlevi olarak görür. Rönesans düşünürleri "sanatın işlevi konusunda (...) didaktik bir görüşe" sahiptirler. Onlar sanatın ve özelde edebiyatın "eğitici ve zevk verici" olması gerektiğini savunurlar. Dönemin eleştirmenlerinden Sir Philips Sidney, edebiyatın amacını "eğlendirerek eğitmek" olarak tanımlar. (Moran, 1991, s. 32-37)

İdealleştirici yansıma kuramına göre doğru yaşamın bilgisi temel disiplinler olan tarih ve felsefedir. Ancak bu iki disiplinin tek başlarına soyut ve kuru olduğunu ifade eden Rönesans eleştirmenleri, edebiyatın doğru yaşamın bilgisine erişmede tamamlayıcı ve bütünleştirici misyonuna vurgu yaparlar. (Moran, 1991, s. 37)

Bu çalışmada edebiyat ve siyaset arasındaki ilişkide edebiyat, yansıma kuramı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çerçevede ikinci bakış açısı edebi değişimin teknik yönü için işlevsel görünmekte iken siyasal edebiyat açısından ise üçüncü bakış açısı bu makalenin tarihsel çerçevesi için uygun görülmektedir. Edebiyatın özcü-genel bir ifade tarzı ve manaya kayması, 19.yy Osmanlı sanatının toplumdan kopuk olmadığı aksine toplumla iç içe geçen ve toplumsal kategoriler arası köprüleri tesis eden ahlaki bir yöneliminin olduğunu ifade eder. Diğer yandan edebiyatın, siyasal muhalefet aracı haline gelmesi ile de idealleştirici yansıma kuramındaki tanımlamaya uyduğu; öte yandan da sembolik toplum modeli bağlamında gelişen hem yeni bir toplumsal kategorinin varlığını haber verdiği hem de yeni bir düşünce sistematiğini yansıttığı söylenebilir.

2. Edebi Eserlerde Üslup ve İçerik Değişimi

Divan edebiyatının son büyük şairi olan Şeyh Galip, Osmanlı Devleti'nin 18.yy'daki en buhranlı zamanlarında, yüzyılın son çeyreğinde, eserler vermiştir. Şeyh Galip'in eserlerinde çağının siyasal psikolojisinin izlerini görmek mümkündür. Divan edebiyatının kurallarına sadık kalarak "ümitsizlik ile ümit arasındaki" buluşmanın yansıdığı şiirlerinde o, yeni bir insan tasvirini haber verir. O, yaşanan siyasal bunalımların yarattığı ümitsizliğin hem öze-içe dönmeyi gerekli kıldığını hem de reformist dönüşümün kaynağının insanın ruh, beden ve şuurunda bir arada bulunduğunu belirtir. Bunu insana dair "ma'den-i evvar-ı fütüvvet" (fütüvvet madeninin ışınlarının) dirilmesi ile memleketin "harabiyetini" düzelmesi arasında kurduğu paralellikle yapar. Şeyh Galip'in divanlarında ümitsizliğin yarattığı içe dönük ruh halinin içinde ümidin "tılsımlı bir hazinesi"nin gizli olduğu söylenebilir. (Kaplan, 2006, s. 26-35)

Şeyh Galip'in bu yaklaşımı Tanzimat'ın hemen şafağında geleneksel edebi yazının ve "şiir" in üslup bakımından olmasa da içerik bakımından değişimini ortaya koyar. Kültürün yeniden üretiminde yapı taşı olan sanat ve edebiyatın insan tasavvurunda yarattığı etki onun şiirlerine yansımıştır. Tanzimat edebiyatının siyasal niteliği ve kalem erbabı mensupları göz önüne alınırsa divan şiirinde yaşanan değişimin Tanzimat düşüncesinin gelişiminde etkili olduğu söylenebilir.

Tanzimat Dönemi'nin ikinci safhası olarak adlandırılan Islahat Fermanı sonrası sürecin edebi bir yönünün olduğu söylenebilir. Bu edebi yön siyasetle kültür arasında var olan tabii ilişkinin modern formda yeniden icadı olmak gibi bir tekerrürü içinde barındırmakla beraber tesirleri ve tarzı bakımından geçmişten farklıdır. Özellikle İbrahim Şinasi(1826-1871) ve Namık Kemal(1840-1888) yeni tür bir muhalefetin hem edebiyat sahasında hem de siyasal alanda öne çıkan kişileri olmuşlardır. Öte yandan Yeni Osmanlılar cemiyetini önde gelen isimleri olarak Ziya Paşa(1829-1880, o zamanlar "Bey") ve Ali Suavi(1838-1878) de edebi muhalefette çağın öncüleri arasındadır. (Tanpınar, 1982, s. 257-261) Bu makalede Şinasi ve Namık Kemal'in edebi özellikleri ve siyasal fikirlerinin dönemin muhaliflerinin genel karakterini yansıttığı varsayımı kabul edilmiştir.

2.1. Şinasi'nin Edebi Yeniliği

Şinasi, Tophane Müşirliği Mektubi Kalemi, Fransa'daki College Saint Barbe öğrenimi ve Doğu İlimleri Araştırma Derneği üyeliği, Meclis-i Maarif azalığı ve gazeteciliği ile şekillenen kariyer çizgisi içinde Doğu ve Batı kültürünün nüanslarını kavramada çağdaşlarından çok daha erken davranmıştır. (Ebuzziya, 1997, s. 51-82)

Mustafa Reşid Paşa(1800-1858) "mektebi"nin bir mensubu olması dolayısıyla paşanın ölümü Şinasi'nin hayatında da önemli değişiklikler yaratmıştır. Mehmet Emin Âli Paşa ile yaşadığı sorunlar idari görevlerinin sonu olmuştur. Gazetenin henüz bir muhalefet aracı haline gelmediği bu dönemde Şinasi, yazdığı kasidelerle yeni bir edebi tarzın ve örtük bir muhalefetin yaratıcısı olmuştur. 1854 ve 1858 yılları arasında yazdığı 3 kasidenin hepsi Mustafa Reşid Paşa içindir. Bu kasidelerde o, "medh etmek için medhetme" yolundan ayrılarak kasideyi övgü örtüsü altında ideolojik bir enjektör haline getirmiştir. Bir tür ideolojik fermantasyon olan bu tarz ürünlerinin kişiler üstü bir arka planı olduğu gözlemlenmekte ise de onun Batı'da karşılaştığı anlamda net bir fikir sistematığı oluşturduğundan bahsedilemez. Ayrıca bu durum kendi dönemi içerisinde gayet normal sayılan kapılanma anlayışının da ötesindedir. Nitekim Şinasi, Mustafa Reşid Paşa'nın idari ve siyasi sahadaki pek çok fikrini benimsemiştir. Bir minnet duygusundan fazlasını ifade eden bu durum Mustafa Reşid Paşa'nın ölümünün ardından Âli Paşa'ya veya kendisi üzerinde pek çok emeği olan Ahmet Fethi Paşa(1801-1858) ve Ziver Efendi'ye(1812-1878) herhangi bir övgü yazmamasında da görülebilir. (Ebuzziya, 1997, s. 144-147) Şinasi'nin nesir türündeki reformizmi genel kabuller arasında iken şiir sahasında bu husus tartışmalıdır. Şinasi'nin şiir alanındaki yeniliklerinin önemine dair iki husustan bahsedilebilir. Bunlar Mustafa Reşid Paşa'nın siyasal ve sosyal fikirlerinin edebi alanda işlenmesi ve dilin halk lisanına yaklaştırılması ile Türkçenin toplumsal ilişkilerde hem bir vasıta hem de bir kimliklendirme formu haline getirilmesidir. Bu açıdan Şinasi'nin Tanzimat edebiyatında yaptığı yeniliği yansıtan başlıca eseri "Münâcaat" olarak kabul edilebilir. Şinasi'nin bu eserinde toplumun dini şiirlere aşinalığını gözetmek vasıtası ile yeni fikirlerinin biçimsel yönünü ortaya koyduğu söylenebilir. O, biçim ve kuraldan muhteva ve anlama yönelmenin bir örneğini sunduğu "Münâcaat"ın da divan şiirinin süslerini yontarak eserin anlamının öne çıktığı bir sadeliği vurgulamıştır. (Kaplan, 1997, s. 253-257)

Şinasi'nin dini konuların işlendiği bir eserin içerisine yeni fikirler serpiştirerek geleneksel şiirin pek çok temsilcisi ve reformlara muhalefetin önde gelenlerine yeni bir "zihniyet kalıbı" benimsetmeye çalıştığı söylenebilir. Öte yandan bu yenilik bürokratik seçkinler içerisinde memur-aydın türünün öne çıkan yönü olan biçimselcilikten aydın-memurun içerikçiliğine de bir geçiş temsil eder. Bu eser ayrıca dini bir anlam yüceliğini bir sosyal pratiğe dönüştürme açısından da önemlidir. Şinasi'ye göre yaratıcının anlaşılması ancak halkın dilinde onu anlatmakla mümkündür. O, dinin, toplumun vasıtasız şekilde anlayabileceği metinlerle işlevini sürdürmesi gerektiğini düşünmektedir. "Obskürtanizm" in siyasal bir iktidar tekniği olduğu Osmanlı toplumunda bu kavrayış, edebi eserlere yedirilerek, siyasal meşruiyetin geleneksel sözcülerine yönelik ideolojik muhalefetin başlangıç noktası olarak da kabul edilebilir.

Tanzimat Devri'nin pek çok müellifi gibi o da Tanrı ve tabiat arasındaki bağı panteistçe kurulduğu "kudret" kavramını önemser. Diğer yandan Şinasi, 18.yy Aydınlanmacılarının yaklaşımına benzer şekilde Tanrı'nın varlığını baştan kabullenmez. Bu yönü ile divan şiirinin temsilcilerinden bariz şekilde ayrılır. Özellikle Münâcaat'taki "Vahdet-i zatna aklımca şahadet lazım" dizesi bu duruma örnek gösterilebilir. (Kaplan, 1997, s. 258)

Sonuç olarak Şinasi'nin şiirde yaptığı değişiklikler arasında; üslup ve içerik olarak kendinden öncekilerden farklılaşmış olması; modern bir kainat ve insan görüşünü İslami temellerden kopmadan ama klasik divanlardan da farklı bir biçimde işlemiş olması; demokrasi-halk ve akıl-insan arasında doğal bir birlikteliğin yattığı düşüncesini divan edebiyatının mistik ve abartılı içeriğinin karşısına yerleştirmiş olması; üslup bakımından "çıplak bir ifade tarzı" yaratmaya çalışmış, "yeni imaj" ve imgeleme başvurmuş, halkın kullandığı lisanı önemsemiş ve bunun sonucunda "konuşma sentaksına yakın" bir şiir yapısı ortaya koymuş olması sayılabilir. (Kaplan, 1997, s. 274)

2.2. Namık Kemal'in Edebi Muhalefeti

Namık Kemal edebiyata dair düşüncelerini 1866 yılında *Tasvir-i Efkâr*'da yayınladığı "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazat-ı Şamildir" adlı makalesinde açıklamıştır. Bir edebi eserin kıymetinin ancak içeriğinin açık ve düzgün şekilde bilinmesi ile mümkün olacağını öne süren Namık Kemal, mananın süs ve seciye kurban edildiğini ifade etmiştir. Edebiyat, toplum ve siyaset arasındaki ilişkiye eğilen Namık Kemal, halkın lisanından kopuk bir edebiyatın kendi milleti tarafından bile anlaşılmasının dile "garabe çaldığını", bu durumun kültürel kopukluğa sebep olduğunu ve cehaleti beslediğini dile getirir. (Namık Kemal, 1996, s. 57-62). O, edebiyatın teknik yönünden çok toplumsal işlevine eğilmiş, *Tasvir-i Efkâr*'daki ustası Şinasi'nin savunduğu görüşleri daha toplumsal bir içeriğe kavuşturmuştur.

Dil ve edebiyatın toplumlar için önemini Zemahşeri'ye atıfla verdiği bir örnekle açıklamıştır. Namık Kemal, "zuhur-ı İslam'da seyf-i şeriata karşı duran mutaasibîn-i Arab, hükm-i belâgata mukavemet edemediler" diyerek yazın faaliyetinin toplumların yapısındaki tesirini ortaya koymaya çalışmıştır. Düşünür burada edebi faaliyetin zor gücünden daha etkili olabileceğini ve ayrıca ideolojik işlevini vurgulamaktadır. Ona göre medeni milletlerin somut ve eski bir özelliği edebiyatlarıdır; Osmanlılarda toplumsal bütünleşme sorunlarını milli ruhun edebi eserler vasıtası ile yerleşmesi sayesinde aşabilirler. Milli ruh konusunda Arapları örnek gösteren Namık Kemal, Arapların devletsiz ve idare yeteneğinden yoksun olmalarına rağmen hatta bir kısmının din değiştirmesine rağmen dil ve edebiyattaki kudretleri sayesinde milliyetlerini muhafaza ettiklerini öne sürmüştür. (Namık Kemal, 1996, s. 58-59)

Lefkoşalı Galip ve Namık Kemal arasındaki mektuplaşmalardan da görüleceği üzere edebi tartışmalar dil ve üsluptan "maarifin" kıymeti, içeriği ve usulüne dair münakaşalara kaymaktadır. (Kuntay, 2010, s. 24) Namık Kemal'e göre Türk dili henüz edebiyat sahasında gerekli düzenlemeleri yapamadığı için fennin öğrenilmesinde harcanacak emek Arap ve Acem diline harcanmaktadır. Bu yüzden öncelikle dilde, ardından da maarifte reform gereklidir. Düşünür, eski edebiyatın milli varlığa hizmet etmediğini aksine halk ve yöneticiler arasındaki ayrışmayı arttırdığını öne sürmektedir. O, İstanbul'daki okur-yazar ahaliden dahi pek çok kişinin kanunları anlayamadığını öne sürer. "Arnavut ve Laz lisanları bile hala elifbası bile olmayan Türkçe karşısında varlığını sürdürür" ona göre. Namık Kemal, bu durumun başlıca sebebi olarak ise çeşitli doğu ve batı dillerinin söz ve yazıya tesiri ile anlaşılmazlığın ve karmaşanın artmasını görmektedir. Düşünüre göre, pek çok yazar sözde ve yazıda neredeyse farklı bir dil kullanır, bu durum milletin bütünlüğünü zayıflatır; gerçek utanılacak hal süs ve secinin olmayışı değil, sözde başka yazıda başka bir "edeb tasavvur etmek"tir. O, bu durumu Arap ve Acem lügâtî ile oluşturulan Osmanlı lisanının çağın ilmi yenilikleri nazarında anlamsız olduğu fikri ile birlikte ele almıştır. Namık Kemal, 1996, s. 59-60) Ancak Namık Kemal ile uzun yıllar aynı siyasal çevrede yer alan Ziya Paşa, fikirlerinde Namık Kemal kadar tutarlı değildir. O, *Hürriyet*'teki makalelerinde -özellikle Şiir ve İnşa makalesinde- modern edebiyat savunusu yaparken, sürgünden döndükten sonraki Harabat adlı eserinin ön sözünde öncekinin tersi fikirleri savunmuştur. (Mardin, 2015, s. 373-376) Bu durum

edebi muhalifler arasında kesin sınırlara dayalı bir birliktelikten ziyade dönemin ruhuna özgü farklılıkların ve geçişlerin mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak denilebilir ki edebi alanda yeni bir jenerasyon mevcuttur. Bu jenerasyondaki mevcut yeni edebi anlayış, edebiyatın gerçekliği yansıtmak ve halka hitap etmek ile işlevini yerine getireceği düşüncesinde birleşir. (Kavcar, 1993, s. 47-59) Şinasi ve Namık Kemal’de görülen edebi yenilikler, kuramsal açıdan Aristo’nun sanat eserinin “mümkün olabileceği” yansıttığı tezine uygun düşmektedir. Edebi muhalifler gerçeğin iletiminde sanatın yardımına başvururlar. Bu yönüyle duyular dünyasının tümellerini edebi anlayışlarının temeli yapmışlardır. Nitekim roman ve tiyatro faaliyetlerinde de dönemin pek çok eserinde bu durum gözlenir.

3. Siyasal Muhalefetin Edebi Vasıtaları

3.1. Tanzimat Dönemi’nde Muhalif Basın

1859 yılında yaşanan bir dizi tutuklama, isyan hazırlığındaki bir grubun varlığını basın vasıtası ile duyurmuştur. Kuleli Vakası adıyla bilinen ve isyan teşebbüsü ile ilişkisi olduğu düşünülenlerin tutulduğu Kuleli Kışlası’ndan ismini alan bu vaka, siyasal niteliği bakımından Tanzimat zihniyetine muhalefetin bir göstergesi olarak zabıtlara geçmiştir. Şeriat’ın icrası ile amaçlarını meşrulaştırmaya çalışan bu grubun politik düşüncelerinin muayyen bir çehresini çizmek şuan için pek olanaklı olmamakla birlikte bu tarz bir muhalefetin varlığı ve bunun kamuoyunca bilinmesi -edebi, dini ve askeri misyonları olan muhalif kişilerin örgütlenmesini yansıttığı için- başlı başına siyasal bir olaydır.

Kuleli Vakası’nda göz altına alınanların çoğu Tophane Müşirliği görevlileridir. “Jeune”lerin öncüleri arasında yer alan Tophane Müşirliği katiplerinden Şinasi ile aynı kalemde çalışan Arif Efendi ihbarı yapan kişidir. Tertibin lideri Hüseyin Daim Paşa olarak bilinmekle beraber öne çıkan kişiler arasında Tophane Müftüsü Bekir Efendi ve yine Tophane’de görevli Hoca Nasuh Efendi yer almaktadır. (Ebuzziya, 1997, s. 159) Diğer yandan yine aynı dönemde Âli Paşa’ya suikast amacıyla olduğu bilinen -Şinasi ve Giampetry ile dost olan- Said Sermedi gibi kişilerin olması muhalefetin niteliğinin emareleridir. (Koray, 1987, s. 195) Kuleli muhalefetinin mevcut idareye ve düzene karşıtlığını belirgin şekilde paylaşan ancak yöntem açısından farklı, yeni bir muhalefet, basın ve edebiyat çevrelerinde doğmuştur. 1831’de kurulan Takvim-i Vekay-i’nin ardından 1840’ta Churchill’in hükümetçe desteklenen Ceride-i Havadis’i Osmanlı resmi politikasının kamuoyuna sunumunun aracısı haline gelmiştir. Ancak Osmanlı basınının gelişimi ve etkili bir politik argüman haline gelişi Kırım Savaşı sonrasıdır. İstanbul’a gelen Fransız ve İngilizler, telgraf hatları ve toplumsal taleplerin kültürel içeriği basının önemini arttırmıştır. Baskı teknolojisindeki ilerlemenin de etkisi ile gazete yayımlamak kolaylaşmış ve “paylaşılması muhtemel ortak kanıların sunulduğu” bir mecra husule gelmiştir. Basın faaliyetlerinin havadise dayalı ve ansiklopedik içeriğinin değişimi, Avrupa toplumunu yakından tanıma fırsatı bulmuş ve Tanzimat’ın okullarında yetişmiş bir zümrenin varlığı ile paralel gitmiştir. (Mardin, 2015b, s. 166)

Çeşitli lisan ve alfabelerde yayımlanan gazetelere rağmen gerçek anlamda ilk özel ve muhalif gazete, Çapanzade Ağah Efendi(1832-1887) tarafından yayımlanan Tercüman-ı Ahval’dır(1860-1867). Şinasi’nin de büyük oranda etkili olduğu Tercüman-ı Ahval, Ceride-i Havadis’in başlattığı sanat ve dış haber sayfalarının yanına somut ve güncel içerikleri de ekleyerek basının kamuoyu oluşumundaki etkisini güçlendirmiştir. Ağah Efendi gibi İstanbul doğumlu, aslen Anadolu’nun tanınan bir ailesine mensup, Tıbbiye’de başladığı tahsilini Tercüme Odası’nda neticelendiren ve 1852’de Viyana Elçiliğinde katiplik yapan bir kişi tarafından kendi parası ile kurulan Tercüman-ı Ahval, liberal eğilimlidir. Ayrıca tenkitçi yazıları sebebi ile 1861 yılında iki hafta süreyle kapatılmıştır. Bu yönüyle Osmanlıda kapatılan ilk gazetedir. Ağah Efendi’nin Güllü Agop tiyatrosunun edebi heyetinde çeşitli görevler aldığı düşünüldüğünde yeni bir aydın tipinin ve kamuoyunu geliştirmeye yönelik bir çabanın varlığı sezilebilir. (İnuğur, 1993, s. 190-191) Şinasi’nin Şair Evlenmesi adlı oyununu da yine ilk kez bu gazetede yayımlanmıştır. (Topuz, 1973, s. 12) Tercüman-ı Ahval gazeteciliği meslek edinenleri teşvik etmiş, onlara “kapısını ve kasasını açmış”, gazetecilik konusunda güven vermiştir. (Baykal, 1990, s. 60-63)

“Tercüman-ı Ahval’in önemli bir yazarı ve Türk toplumunda bir uyanışın simgesi olan İbrahim Şinasi Efendi tarafından 1862 yılında Tasvir-i Efkar gazetesi çıkarılmıştır. Edebi yazında Şinasi tarafından savunulan düşüncelerin sonuçları açısından siyasal bir olayla kamuoyuna yansımalarının bu gazete üzerinden olduğu söylenebilir. Bu olay Tasvir-i Efkar ile Ceride-i Havadis arasındaki karşılıklı sürtüşmeyle başlamıştır. Ceride-i Havadis ve onun klasik Osmanlı edebiyatına hakim olan güçlü kalemi (Küçük) Mehmed Said Paşa(1830-1914),(o zamanlar “Bey”) ile Şinasi arasında eski-yeni lisan tartışmasının gazete üzerinden yaşanmasının siyasal sonuçları olmuştur. Tartışma “Meb’huset-ün anha” deyimini üzerinden olmuştur. Bu karşılıklı “sataşmanın” arka planında Churchill-Mehmet Said ittifakı ile Şinasi-Giampetry ittifakının bir diğer değişle mevcut düzeni savunanlar ile ideal düzeni arzulayanların ideolojik niteliği sarıh olmayan ancak edebiyatın da sınırlarını aşan bir gerilim olduğu söylenebilir. Tartışma birçok açıdan Şinasi’nin kendini ispatladığı, siyasal bir sermaye elde ettiği ve birçok eski lisan temsilcisinin devlet adamı olduğu bir dönemde eski lisanı geleneksel bağlamdan kopmadan yerdiği bir tabloyla neticelenmiştir. Gazete üzerinden yürüyen bu tartışma Şinasi’nin fikirlerine rağbeti arttırdığı gibi dil konusunda da yeni bir ufuk açmış bu ufuktan pek çok edebi muhalif siyasal alana girme fırsatını elde etmiştir. (Ebuzziya, 1997, s. 217-220)

1865 yılına kadar Tasvir-i Efkar’da, kim tarafından çıkarıldığını belirten bir ibareye rastlanmaz, Tercüman-ı Ahval de aynı şekilde belli bir süre kim tarafından çıkarıldığı gazete tarafından ilan edilmeden yayım hayatına devam etmiştir. (Ertuğ, 1970, s. 175-178) Bu usul matbuat ve basın faaliyetlerine ilişkin nizamnamelerin yürürlüğe girmesi ile değişmiştir. Fakat bu tarzın arkasında, iş bilmezliğin yansımaları değil; tenkit ve kamuoyunu etkilemeye yönelik faaliyetin daha anonim şekilde yapılması ve Bab-ı Ali’nin müeyyidelerine muhatap olmamak amacı görülmektedir. Öte yandan Tasvir-i Efkar’ın ön sayfasında “Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi” ibaresi yer almaktadır. Bununla birlikte ilk sayıda yer alan ve Şinasi tarafından kaleme alınan Mukaddime’de halk üzerinde iktidarı bulunan devletin, halk menfaatini bilmesi için gerekli gördüğü kamuoyunun, halkın “kendi menafinin husulü hakkında ne suretle sarf-ı zihin eylediği, tercümanı efkarı olan gazeteleri lisanında malum olur” şeklinde ifade edilerek, “miskin mistisizminin” ve “içrekçiliğin -esoterizimin-“ zıttı bir üslupla gazetenin işlev ve maksadı serdedilmiştir.(Mardin, 2015b, s. 169)

1864’te siyasal iktidarın gazete üzerindeki baskıları sıklaşmış, Şinasi Paris’e kaçmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Tasvir-i Efkar Namık Kemal’in yönetiminde kalmış, Matbuat Nizamnamesi hükümlerince mesul müdür olarak Raşit Efendi gösterilmiştir. Ayrıca bu dönemde mecmua neşri de önemli basın yayın faaliyetlerindedir. Özellikle Mustafa Refik tarafından çıkarılan ve ilk resimli dergi olan Mir’at ile Ceride-i Askeriye dergileri, Mecmua-i Fünun ile birlikte bu dönemin öne çıkan yayınlarıdır.(Ertuğ, 1970, s. 184) Gazete ve dergi neşrinin muhalefet ve kamuoyu kavramlarının sosyal pratiğini büyük ölçüde şekillendirdiğini, paydaşlığı arttırdığını ve siyasal eylemin bilincine giden yeni bir kapı araladığını, yani klikleşmeden veya hizipleşmeden cemiyetleşmeye doğru bir yönelişi başlattığı söylenebilir. Bu dönemde Şinasi tarafından getirilen yenilikler -daha sade bir dil ve popülize etme yöntemleri- Mardin’in ifadesi ile “imparatorluğu etkileyecek kararların sadece yüksek hükümet çevrelerinde tartışılması gerektiği fikrine dolaylı bir saldırı” şeklinde anlaşılmıştır. Bu açıdan “(...)sadece resmi iletişimden oluşmuş olan ya da münevverlerin seçilmiş kesimleri ile sınırlanmış olan iletişim süreci” avama, millete açılmıştır. (Mardin, 2015b, s. 168-169) Öte yandan basın faaliyetlerinin bölgesel kopuklukların üzerinde, farklılıklara duyarlı ve bu farklı talepleri sorumlu bir bütünleşmeye tabi tutacak siyasal bir işlevi de peşi sıra getirdiği düşünülmektedir. Ayrıca Tanzimat basının öncü iki karakterinin açtığı bu kapıdan devam eden birçok gazeteci ve gazete bulunmaktadır.

3.2. Roman ve Tiyatro

Osmanlı toplumunda farklı düşüncelerin neşri ve havadisın bilinmesine dair beliren arzu tarafından beslenen basın faaliyetleri, bir diğer muhalefet aracına, edebiyata da kapı aralamıştır. Özellikle, nesir geleneğinin halk hikayeleri ile sınırlı olduğu bir kültürel yapının roman ve tiyatro gibi Batı tarzı edebi ürünleri -sosyal yapıya tesiri nispetinde- benimsemesi, Osmanlı modernleşmesinde kültür-siyaset ilişkisinin su yüzüne çıkmış bir yönüdür. (Parla, 2009, s. 223-233) Özellikle romanın muhtevasının genel çizgilerini ortaya koymak Osmanlı modernleşmesinin bu

safhasını ve toplumu idare edenlere yönelik muhalefetin başlıca yönlerini göstermek için açıklayıcıdır.

1859'dan sonra artan edebi faaliyetler neticesinde 1870'te Ahmet Mithat Efendi'nin Kıssadan Hisse ve Letaif-i Rivayet adlı hikayeleri; 1872'de ise Şemsettin Sami'nin Taaşşuku Talat ve Fitnat romanı yayınlanmış ve her ikisi de kendi nevinde ilkler arasına yerleşmiştir. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönemde Ahmet Mithat ve Namık Kemal'in romanları, Osmanlıda roman nevinin iki yoldan gelişimini yansıtır. İlk yol; avamdan kişilerin yadırgamadan kabulleneceği, kendinden bir şeyler bulabileceği, "Batılı hikaye ve romanla Türk halk hikayelerini uzlaştırmaya" çabalayan Ahmet Mithat'ın öncülüğünü yaptığı yoldur. İkinci yol ise Batı kültürü ile bir şekilde teması olan aydın veya seçkin niteliği belirgin sınırlı bir çevreye hitap eden bir teknik ile Namık Kemal tarafından benimsenen edebi tarzıdır. Her iki yol başının da uzlaştığı temel nokta ise roman özelinde edebi nevilerin "okuyucuya sadece zevk vermek için değil, aynı zamanda medeni bir insana gerekli bir takım bilgileri de vermek için" yazılması lüzumunu görmeleridir. (Kavcar, 1985, s. 9-10)

Namık Kemal'in romantizminin, içeriğinin önüne geçtiği ve Türk romanının gelişiminde teknik olarak bir okul haline geldiği göz önüne alındığında, toplumsal olguların romantize edilmesinin edebiyatla ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Türk edebiyatının sosyal fonksiyonunun ifade ettiği mana ise verilen ürünlerde gerçekçiliğe yöneliştir. Ahmet Mithat'ın romanlarında belirgin şekilde görülen gerçekçi tasvirleri üzerinden ilerleyen yargıcı -iyici ve kötücü- tavrı, bu fonksiyonun realist tarzda yazına aktarımı olarak değerlendirilebilir. "Bu durum eski edebiyatın her alandaki soyutluğundan ve klişelerinden kurutulmuş, somuta yönelişin ifadesidir". Namık Kemal bu yeni yönelişe "edebiyat-ı sahiha" adını vermiştir. (Kavcar, 1985, s. 11-12) Edebiyat muharrirlerini gerçekçi ve sosyal faydacı bir içeriğe sevk eden faktörler arasında gayri şahsi toplumsal ilişkilerin gelişmesi, Batı yazınında tesirini sürdüren -Stendhal, Flaubert, Zola, Balzac'ın temsilcileri olduğu- realist akım ve yeni bilgi anlayışı sayılabilir. (Dino, 1951, s. 189)

Roman bir anlatı türü olarak Batı'da burjuva sınıfının yükselişi ve bireyselliğin güçlenmeye başladığı, yani kapitalist ilişkilerin geliştiği bir dönemin ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde roman, daha çok ileri bir uygarlığın ürünü olarak kabul edilmiş ve ilk olarak çeviri ve taklide dayalı ürünler verilmiştir. Geleneksel anlatı türlerinin "kaba ve çocuksu" birer anlatı nevi olduğunu ifade eden Şemseddin Sami, üslup ve içerik açısından Batı edebiyatının gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Namık Kemal de benzer bir noktaya dikkat çeker. Namık Kemal, hikayecilik ile roman arasındaki farkı romanın gerçek bir olayı, gerçek olmasa bile olma ihtimali mevcut bir olayı, geleneksel hikayenin ise gerçek dışı maceraları anlattığını ifade eder. (Moran, 2000, s. 10-11)

İlk dönem romancıları için geleneksel anlatı türlerinden romana geçiş daha çok "hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ıskellikten uygarlığa geçiş" şeklinde algılanmıştır. Bunu da büyük oranda tenkit ve idealize etme yöntemleri ile yapmışlardır. Edebi ürünlerin işlevine dair kanaatleri, siyasi faaliyetlerin veya idari görevlerin içinde olmalarına ve sürekli kamuoyunu etkileme gayretlerine kaynaklık eder. Mesela Namık Kemal, edebi eserlerinde Batı'da teknik, bilim ve toplum ile ilgili faydalı gördüğü ürünleri Tanzimat'ın bürokratik seçkinlerinden farklı değerlendirmiş; bu faydayı sağlayan ideolojiyi "İslam ideolojisine yamayarak" kendi beka stratejisini edebi ürünleri vasıtası ile yaymaya çalışmıştır. Yine Namık Kemal, milletin eğitim durumunun ve devletin eğitim imkanlarının istenilen seviyede olmadığı için, bilgi edinme maksadı ile gazete ve romana ilgi duymayan pek az insanın olduğunu ifade etmiştir. (Moran, 2000, s. 14)

İdeoloji kavramının yazınla ilişkisi ve edebi bir form kazanması bu dönemde başlamıştır. Çünkü toplumsal değişme süreçlerinde ideoloji, öznenin üretimi için vazgeçilemez bir araç haline gelir. Öznenin, toplumsal bir fail olarak varlığını, tutarlılık ve anlam kaosundan kaçınma biçiminde kurgulayan ideolojidir. Mardin, ideolojiyi mevcut toplumsal ilişkileri devam ettirme ya da yenisini yaratmaya yarayan fikir yapısı olarak tanımlamıştır. (Mardin, 2015b, s. 24)

Ahmet Mithat, romanları vasıtası ile tenkit ve idealize etmenin realist ve halk hikayeciliği ile uzlaşmış biçimini sunarken özellikle işlediği ekonomik bilinç, tasarruf ve yatırım gibi iktisadi

konuları, toplumsal değişimin yanlış yaşandığını düşündüğü bir yönüne bakarak ifade etmektedir. Diğer yandan ilk kuşak romancıların evlenme usulü, kadınların durumu ve cariyelik ile ilgili, kısacası sosyal ilişkilerin merkezindeki kadın ve erkeğin toplumsal konumunda, gelenek içerisinde ideolojik bir başkalaşım yaratmaya yöneldikleri söylenebilir. Ahmet Mithat, romanın sadece bir olayın hikayesinden ibaret olmadığını, bilimden, teknikten, coğrafyadan ve felsefeden bilgileri de kapsadığını ve böylece okuyanı bilgilendirdiğini ifade eder. Böylece romanın ideoloji ile ilişkisi edebi bir muhalefetin bağrında gelişmiştir. Siyasal alanda yansımaları olan Tanzimat edebiyatı ve sanatı, Batı'nın "derin gözleminin" ifadesi şeklinde, Tanzimatçı bürokratik seçkinlerin yüzeysel kaldıkları eleştirisine karşılık, çok yönlü bir modernlik algısının ve Batılılık eleştirisinin panosu olmuştur. (Moran, 2000, s. 16)

Sonuç ve Değerlendirme

Islahat Fermanı'nın hemen akabinde cereyan eden muhalif oluşumlar; spesifik olaylar, şahıslar ve edebi yönü ağır basan eleştiriler çerçevesinde gelişse de kamuoyunun oluşumuyla paralel şekilde daha anonim bir hal almıştır. Özellikle yapılan reformların etkilediği yeni kuşaklar arasında Osmanlı Devleti'nin idari ve teknik eksikliklerinin yanında kültürel olarak da geri bir durumda olduğu kanaati uyanmıştır. Geleneğin, cennete uzayan fasulye sarmaşığı misali onu takip edenleri mutluluğa eristireceğine duyulan inanç, geleneğin kültürel ürünlerine yönelik yeni bakış açısının getirdiği gerçeklik algısı ile yer değiştirmiştir. Bu bakış açısı Batı'da inkişaf eden edebi türlerin Osmanlı toplumuna taşınması ile Tanzimatçı bürokratik seçkinlerin siyasal tasarımlarının ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Yeni bakış açısını diri tutan, besleyen, edebi muhaliflerin ürettiği sanat eserlerinin yaşanan toplumsal değişimi anlamlandırma çabası içerisinde farklı kesimlere sağladığı bilinçtir. Bu bilinç, edebi muhalefetin halk diline yaklaşması ile oluşmuş; halkın sorunlarını dile getirmesi ve bu sorunların münferit değil müşterek olduğunu ilan etmesiyle süreklilik kazanmıştır.

Doğal toplum, zorunlulukların "icap"larını yerine getiren pragmatist bilgi anlayışı etrafında kurulu iken, edebi muhaliflerin kaleminde birey, topluluk içinde "özne" olarak edebi eserlerde yeniden kurgulanmıştır. Bu durum, edebi muhaliflerin sembolik toplum algısını ortaya koyarken ortak kaygılar etrafında şekillenen müştereklerin temerküz ettiği siyasal formu da değiştirme noktasında önemli bir merhale olmuştur. Tanzimat öncesinde Baba-sultan'da bütünleşen topluluklar, siyasal anlamda pasif bireyleri "makbul" kabul etmiş; Tanzimat ile beraber "kanun ve devlet" kavramları etrafında seferber edilmeye çalışılan toplum ise bireyin farklılıklarının eritildiği daha bütün bir küme olarak tasarlanmıştır. Edebi muhalefetin ortaya çıkışı ile beraber ideolojik anlamda öznenin varlığına dayanan ve kısmen geleneği hicveden sembollerin öne çıkarıldığı yeni bir kimliklendirme biçimi meydana gelmiştir.

Topluma ve bireye dair yeni görüşler edebiyat eserleri vasıtası ile geleneğin surlarından sızdırılmıştır. Ani bir kopuştan ziyade makbul bir içerik ve doğal toplum modelinin bir gereği olarak pratik nedenler ile beraber sunulan bu görüşler, kuramsal açıdan "mümkün olanın" sanata dahil edilmesi ile tecessüm etmiştir. Aristo'nun edebiyata dair görüşlerinin bir örneğinin görülebileceği bu durumun genel anlamda Osmanlı Devleti'nin kültür hayatında bir dönüşümün temellerini meydana getirdiği söylenebilir. Mümkün olanın sınırları içerisinde her görüşün gerçeği tasvir edebileceği, onu sanatsal ifade tarzı ile sadece maddeye değil ruha ve bilince de yöneltebileceği imkan dahiline gelmiştir. Ayrıca tarih ve edebiyatın romantik rüzgarların estiği bir çağda halkın duygularına hitap ettiği göz önüne alınırsa yansıtma kuramının bahse konu bu ikinci biçimi halktan aldığı mamul halde halka geri sunarak kültürün yeniden üretimine de katkı sağlamıştır.

Özellikle roman ve tiyatro eserlerinde görülen sosyal sorunların işlenmesi bu kanıyı destekler niteliktedir. Geleneğin insana dair yeni gelişen -ama köklerinin İslam'ın ilk yıllarına kadar götürüldüğü- onur kavramı ile çelişen yönlerinin işlendiği eserler edebi muhalefetin halk diline yaptığı vurgu kadar önemlidir. Yansıtma kuramının üçüncü türü ile uyuşma halindeki bu eserler, edebiyatın sosyal ve siyasal fonksiyonunu ortaya koyması yönüyle dikkate değerdir. Eserlerin içeriğinde sorunsallaştırılan konular ve bu sorunların karşısına konulan idealize edilmiş tablolar, muharrirlerin yeni bir hayat tarzını ve dünya görüşünü aşılarmaya çalıştığını göstermektedir. Bu,

geleneksel edebi eserlerin -divan şiirinin- yerini nesre ve daha da özeldede romana, hikayeye ve tiyatroya bıraktığı bir cereyanın zihinsel malzemesini oluşturmaktadır.

Edebi muhaliflerin eser ve eylemleri ile yarattığı çeşitli tesirler yanında, en önemli ve beklide siyasal alanda en derin ama bir o kadar da gizil etkisi ise edebi eserlerde biçimden manaya kayan değerlendirme ölçütüdür. Biçimden manaya geçiş ile birlikte tumturaklı sıfat ve protokol tarzları ile mücehhez idari mevkiilerin, padişah ve sadrazamında dahil olduğu üst idarecilerin, halk efkarındaki suretleri değil halk için ifade ettikleri mana önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum sonucu itibari ile edebi muhalefetin tedricen modern anlamda bir siyasal muhalefete dönüşmesinde ilk domino taşı görevi görmüştür.

Kaynakça

- Aristo. (2006). *Poetika*. (13.Baskı). (Çev: İsmail Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları
- Baykal, H. (1990). *Türk Basın Tarihi. 1831-1923: Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele Dönemleri*. (1.Baskı). İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (25.Baskı). (Çev: Ahmet Kuyuş). İstanbul: YKY Yayınları
- Dino, G. (1951). *Tanzimattan Sonra Gerçekliğe Doğru*. A.Ü.D.T.C.F. Dergisi. 9(3)
- Ebüzziya. Z. (1997). *Şinasi*. (1.Baskı). (Haz: Hüseyin Çelik). İstanbul: İletişim Yayınları
- Eliot, T. S. (1983). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*. (1.Baskı). (Çev: Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Ertuğ, H. R. (1970). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi Cilt I*. (Baskı Yok). İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları
- Heywood, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. (5.Baskı). (Çev: Hızır Murat Köse). İstanbul: Küre Yayınları
- İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*. (3.Baskı). İstanbul: Der Yayınları
- Kaplan, M. (1992). *Kültür ve Dil*. (7.Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları
- Kaplan, M. (1997). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*. (4.Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları
- Kaplan, M. (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*. (7.Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları
- Kavcar, C. (1985). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*. (1.Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Kavcar, C. (1993). *“Namık Kemal’in Üslûp ve Anlayışı”*. Müjgan Cunbur(Editör). *Doğumunun Yüzzelinci Yılında Namık Kemal*. (Baskı Yok). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- Koray, E. (1987). *“Sultan Abdülaziz’e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa”*. *Belleten*. 51(199)
- Kuntay, M. C. (2010). *Namık Kemal- Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Cilt 1*. (1.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Mardin, Ş. (2015b). *Türk Modernleşmesi*. (24.Baskı). (Der: Türköne, M. ve Önder, T.). İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (12.Baskı). (Çev: İrfan Erdoğan, Mümtazer Türköne, Fahri Unan). İstanbul: İletişim Yayınları
- Moran, B. (1991). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirileri*. (8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Moran, B. (2000). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a*. (9.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Namık Kemal. (1866). *“Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazat-ı Şamildir”*. (Haz. ve Sad. Kazım Yetiş). (1996). *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. (2.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları
- Parla, J. (2009). *“Tanzimat Edebiyatı’nda Siyasi Fikirler”* T.Bora, M.Gültekingil, (Editörler). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. Sekizinci Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları
- Sunar, İ. (1986). *Düşün ve Toplum*. (1.Baskı). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları
- Tanpınar, A. H. (1982). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (Baskı Yok). İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. (1.Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınları